

Esglésies romàniques del Montseny

Oscar Farrerons Vidal

Dr. Arquitecte. Estudiós del Montseny.

Grup de Recerca d'Enginyeria de Projectes GIIP.

Universitat Politècnica de Catalunya.

Introducció

El Montseny ha estat un massís poblat des de temps immemorial tal i com ho testimonien les troballes prehistòriques d'Aiguafreda i el Brull. En el període ibèric es comencen a ocupar els turons, com podem constatar a Montgrós (el Brull) i Montclús (Sant Esteve de Palautordera); mentre que en l'època romana el poblament s'estabilitza al voltant de la Via Ausa i la Via Augusta. Però és a l'Edat Mitjana quan es generalitzen els establiments interiors al Montseny i s'intensifica l'explotació dels recursos naturals. Al segle X s'inicia una expansió demogràfica propiciada pel desenvolupament de la producció agrícola, gràcies al perfeccionament de l'utilatge i a la millora dels recursos hidràulics. És just a les darreries d'aquesta centúria que comença una gran construcció d'esglésies repartides per tot el territori montsenyenc, fixant aquesta població que s'ha llençat a la colonització del massís. El període romànic és pot definir des de finals del segle X fins a inicis del XIII, de manera que sota aquesta denominació podem trobar edificis de característiques lleugerament diferents. A Catalunya, el romànic sempre ha estat un art apreciat, des dels orígens amb Pau Píferrer, Elies Rogent, Josep Gudiol i Josep Puig i Cadafalch, fins a l'actualitat amb historiadors de la talla del montsenyenc Antoni Pladevall.

L'art romànic del Montseny no té el reconeixement de la vall de Boí, perquè les esglésies són més senzilles que les del Pirineu. Posseeixen trets comuns que es solen repetir (orientació a l'est de l'absis, l'accés amb porta de mig arc per migdia, decoracions amb arcuacions...). Això és més o menys visible en funció que l'església hagi mantingut l'estat actual o hagi "evolucionat" seguint els estils de l'època. Però hi ha una característica que no s'ha perdut mai, una qualitat única que tothom gaudeix però que sols alguns han sabut observar adequadament. L'element que caracteritza la construcció romànica al Montseny és la implantació al lloc. Cap de les esglésies romàniques que podem trobar al Montseny estan emplaçades de manera atzarosa, com no podia ser de cap altre manera, quan el fet de bastir l'església suposava la "conquesta" del terreny. Totes elles tenen una situació especial al lloc, ja sigui perquè estan en el punt culminat d'un turó que els permet controlar l'entorn, o per ser al centre de la plana a treballar, o el lloc de trobada del masos del poble. Inclús aquelles relacionades amb altres edificacions tenen una posició topogràfica i paisatgística única. La seva situació ha fet que avui el paisatge sigui irrecognoscible sense elles. Els mestres d'obra que les van aixecar saben que la relació de l'ens arquitectònic amb l'entorn és fonamental, i que així cal mantenir-ho.

Diversitat d'esglésies romàniques al Montseny

Hi ha identificades una seixantena d'esglésies romàniques al Montseny, més enllà de l'estricta límit del parc, pertanyents a tres bisbats diferents: Vic, Terrassa i Girona; a la vegada repartides en tres comarques: Vallès Oriental, la Selva i Osona.

Podem trobar esglésies en perfecte estat de conservació, com Sant Cebrià de la Mora. Altres presenten un impecable manteniment com Sant Marçal del Montseny, o han estat objecte d'acurades restauracions com Sant Quirze de Subiradells (Taradell). Sant Cristòfol de Monteugues (Figaró-Montmany) manté l'estil romànic original malgrat l'ampliació que si va portar a terme al 1572. Sant Miquel de Canyelles (Aiguafreda) és per molt estudiosos el millor exemple on experimentar el misticisme religiós dels segles XI-XII, donat que si mantenen de manera meravellosament intacte les condicions de lluminositat i sonoritat del romànic vertader, amb la seva volta de canó, l'absis a llevant i la porta a migdia.

Altres ermites han vist com amb el pas del temps s'hi afegien alguns elements, com Sant Cristòfol de Cerdans (Arbúcies) o Sant Muç (Cànoves). Per sort, aquests elements mai han desvirtuat l'essència romànica original. Sant Andreu de Samalús, malgrat les diferents intervencions, ha mantingut intactes absis i part del campanar. Sant Martí de Pertegàs (Sant Celoni) manté la volta de canó apuntada romànica i la forja original de la porta, malgrat que va perdre l'absis.

Pocs són els temples que mantenen pintures originals. A Santa Maria de Breda, a pesar que les arcuacions foren refetes als anys 60 del segle passat, es conserven a l'interior policromies, tot i que són d'un romànic posterior. A Sant Pere Desplà (Arbúcies) durant la restauració de 1983 es varen descobrir pintures murals d'època preromànica.

Sant Martí de Viladrau, Sant Llop de Viabrea, o Sant Martí del Brull, són exemples de temples romànics que han patit grans transformacions, en general degut a l'empenta vital de les poblacions que van permetre anar adequant l'església als gustos de l'època. Així també va passar a Santa Maria de Seva, quan es va allargar la nau i va perdre l'absis i la porta a migdia original, però per contra es va mantenir inalterable l'esplèndid campanar. A Sant Cristòfol de Fogars l'edifici fou reconstruït diverses vegades i sols en resta una pica baptismal de granit de l'època romànica. Santa Susanna de Vilamajor, malgrat el seu idealista aspecte actual, sols manté com genuí romànic fragments de murs i l'accés a migdia. Sant Esteve de Palautordera ha patit nombroses ampliacions des que apareix citada per primera vegada al 862 per l'emperador Carles el Calb, però encara podem veure les originals arcuacions llombardes al mur sud. Sant Pere de Vallcàrquera (Figaró-Montmany) també ha sofert modificacions, algunes com l'aportació a la façana principal d'una magnífica finestra de dos lòbuls amb motiu floral de data incerta, però que enriqueix i personalitza el conjunt romànic. Sant Vicenç de Gualba va rebre moltes alteracions al romànic original quan al segle XIV Ponç de Gualba va ser nomenat bisbe de Barcelona, tot i així hi destaquen decoracions típiques romàniques, com les mitges esferes.

En algun casos el pas del temps ha estat fatídic pels temples, com a Sant Joan de Campins, que no sols ha perdut la fàbrica romànica sinó que l'actual aspecte del temple és capgirat, ja que en comptes de tenir l'orientació autèntica a llevant, avui en dia és a ponent, com igualment passa a Sant Martí de Mosqueroles (Fogars). També va perdre el rastre vertader romànic Sant Joan de Sanata (Llinars del

Vallès) quan l'església va ser refeta al segle XVI. Aquestes dissortades situacions, són un cas aïllat en el conjunt de les esglésies romàniques montsenyenes.

Malauradament també hi ha romànic del que sols en queden les ruïnes, com Santa Anastàsia (al terme del Montseny), Sant Martí de Tagamanent, i Sant Salvador de Terrades (Cànoves i Samalús). De l'església de Sant Celdoni, que va donar origen al nucli de de Sant Celoni, sols resta algun mur, ara engolit per la trama urbana del dens barri antic emmurallat. De Santa Susanna Vella (Sant Pere de Vilamajor) sols es mantenen alineacions de pissarra que descansen a un camp (precisament anomenat Pla de la Capella) entre els masos del Samon i can Besa.

Algunes d'aquestes esglesioles estan adossades a masies importants des de fa centúries, com Sant Miquel d'Espinella, històric mas fortificat de Viladrau. O Sant Joan de Can Nadal (Sant Pere de Vilamajor) i Sant Nicolau Vell (annexa al Bellit, Tagamanent) avui malaguanyades de les que sols en queden l'inici dels murs. Santa Maria del Camí (La Garriga) està ubicada a Can Terrers, i al seu interior conserva una làpida sepulcral de Quixilona, filla de Guifré el Pilós, germana de l'abadessa Emma.

També hi havia esglésies romàniques a l'interior dels grans castells, com Sant Pere de Montsoriu (del que sols es manté en peu part dels murs), o Sant Cebrià de Palautordera dins de l'antic castell de Fluvià, que ha conservat la volta de canó i els arcs estructurals. Sant Esteve de la Garriga (la Doma) té l'origen a un temple fortificat. L'església de Santa Margarida de Montclús (Palautordera) es troba dins del castell homònim, antiga residència dels senyor de Sesagudes, ruïnes on encara avui es poden destacar l'absis i l'accés frontal de l'antiga obra romànica. Santa Maria de Tagamanent va ser l'església de l'antic castell, punt estratègic que dominava la vall del Congost i la part occidental de la Calma. A més de castells, també torres defensives estan relacionades amb les esglésies romàniques, com Santa Maria de Palautordera, en que l'original campanar del segle XII controlava visualment la vall de la Tordera.

Dins de la modèstia general del romànic montsenyenc alguns temples destaquen per una senzillesa encara més nua, com Sant Roc (Fogars de Montclús) o Sant Martí del Montseny amb la seva simple planta rectangular coberta amb estructura de fusta. Sant Esteve de la Costa (Fogars de Montclús) contrasta la seva simplicitat amb les vistes privilegiades a la vall soleia. Sant Llorenç de Gaserans també és un discret temple romànic pertanyent a l'àrea rural del terme municipal de Sant Feliu Buixalleu. En el cas de Sant Salvador d'Avencó (Aiguafreda) la discreció comença a apuntar cap un romànic tardà, amb la volta lleugerament apuntada del seu sostre. Santa Maria de Liors (Arbúcies) també és molt modesta, però en aquest cas malauradament a més ha perdut els elements principals romànics per la restauració del segle XVII.

Hi ha esglésies amb campanars imponents, com Sant Cristòfol de la Castanya (el Brull) restaurat al 1987, o els tres nivells amb frisos en dent de serra de Sant Jaume de Viladriver (el Brull). La massissa torre de Sant Julià de Montseny és l'únic element romànic original de l'església. També es magnífic el campanar de Sant Feliu de Buixalleu, tot i que el darrer nivell no es correspon a l'època romànica. Potser el millor cloquer romànic és el de Sant Vicenç d'Espinelves, que té el segon i tercer nivell amb frisos dentats sostinguts per mènsules decorades amb caps d'animals fantàstics. De l'església de Sant Pere de Vilamajor sols queda en peu el campanar del segle XI, anomenat Torre Roja, que era la principal fortificació portada a terme per la Casa Comtal de Barcelona a la vila.

Magnífic campanar de Sant Cristòfol de la Castanya (el Brull)

Alguns temples han estat molt més que simples parròquies. Sant Salvador de Breda és un monestir construït al segle XI pels vescomtes de Cabrera. Sant Martí de Riells formava part d'una antiga abadia en una rica vall envoltada de nombroses masies. Santa Magdalena, altrament dita Sant Marçal de Baix (Mosqueroles) va ser promoguda pel monestir de Sant Marçal; les seves tres naus ja indiquen la magnificència que havia de tenir, però el projecte va ser avortat pel bisbe de Vic, sota pena d'excomunió, per evitar que el monestir original de Sant Marçal canviés de diòcesi. Sant Martí d'Aiguafreda (Aiguafreda de Dalt) va ser consagrada al 898 per l'abadessa Emma, sobre un lloc ja històric, doncs hi ha evidències arqueològiques del segle VI de restes funeràries. També hi havia temples que pertanyien a institucions importants, com Sant Ponç (Sant Celoni) que formava part de l'antic hospital de leprosos de Sant Nicolau.

En la restauració de Sant Martí de Riells, hi va tenir molt a veure mossèn Pere Ribot.

Conclusions

És necessari defensar aquest romànic apegat al paisatge, que forma part de la història mil·lenària del Montseny. No sols cal protegir els edificis, i mantenir-los en adequat estat de conservació, sinó que és primordial consolidar l'entorn on s'han desenvolupat, ja sigui paratges rurals o urbans. La imatge dels temples s'ha configurat a través de centúries, i el nostre deure actual és preservar aquestes esglésies tal i com ens han arribat a la nostra generació. Per primera vegada en la història, la humanitat és ara capaç d'arruïnar tot allò que el pas dels segles ha anat configurant, i en el cas que ens ocupa d'esborrar el sentit dels temples centenaris romànics. No es tracta de reconstruir les ermites de les que sols queden les pedres ran de terra, ni de recordar aquells elements romànics esbocats d'algunes esglésies. Cal lluitar per conservar l'entorn, la topografia, els vorals del romànic del Montseny, però sense caure en la museïtzació sense vida de l'entorn, tal i com defensa el programa Mab de la Reserva de la Biosfera, en que a més de la conservació i protecció de la biodiversitat, també persegueix el desenvolupament econòmic i humà d'aquestes zones, afavorint la investigació del patrimoni i l'educació per llegar a les generacions futures aquesta immensa riquesa que són les esglésies romàniques del Montseny.

Bibliografia

- AJUNTAMENT DEL BRULL. *Historia local*. El Brull: 2018. <<http://www.elbrull.cat/el-municipi/el-brull/historia-local.html>> (consulta: juny 2018).
- AJUNTAMNET D'ESPINELVES. *Història*. Espinelves: 2018. <<http://www.espinelves.cat/>> (consulta: juny 2018).
- ANGLADA, Manuel [et al.]. «*Sant Martí del Brull*». A: Catalunya romànica II, Osona I. Fundació Enciclopèdia Catalana: 1984.
- ASENSI, Rosa M.; PLADEVALL, Antoni. *Guies comarcals. Catalunya romànica 2. Osona*. Editorial Pòrtic: 1999.
- BALLO, Ricard; TAÑÁ, Montserrat. Catalunya Medieval. Església de Sant Cristòfol de Cerdans. <<https://www.catalunymedieval.es/esglesia-de-sant-cristofol-de-cerdans-arbucies-selva/>> 2018. (consulta: juny 2018).
- BISBAT DE VIC. *Arxiprestat de Guillerics - Congost*. Vic: 2018. <<http://www.bisbatvic.com/guillerics.htm>> (consulta: octubre 2018).
- CAMPAÑÀ, Joan. "Guerau de Liost: Sant Marçal i la Penya Soler". *Monografies del Montseny*. (Viladrau), núm. 4 (1989). p.11-38.
- CEDIP. Centre d'Estudis i Divulgació del Patrimoni. Pobles de Catalunya. <<http://www.poblesdecatalunya.cat/>> 2018. (consulta: agost 2018)
- DIPUTACIO DE BARCELONA. Mapes de patrimoni cultural. 2018 <<http://patrimonicultural.diba.cat>> 2018. (consulta: juny 2018)
- FARRERONS, Oscar; PAGESPETIT, Lluís. *El Montseny. 51 passejades per descobrir*. 1a ed. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2016 (Llibres de Muntanya, 44).
- FELIU, Margarida; LÓPEZ, Ignasi; LÓPEZ, Xavier; PAGESPETIT, Lluís (1993). Quaderns de la Revista de Girona. Viladrau: Diputació de Girona, Caixa de Girona.
- GAVÍN, Josep M. "Osona". *Col. Inventari d'esglésies*, 15. Arxiu Gavín: 1984.
- MESTRE, Jesús; ADELL, Joan A. *La Catalunya central. Viatge al romànic català/7*. 2002. RACC - 62.
- MUSEU EPISCOPAL DE VIC. 2018. <<https://www.museuepiscopalvic.com/es>> (consulta: octubre 2018)
- ORRIOLS, Gil [et al.] «Sant Jaume de Viladriver». A: *Catalunya romànica II, Osona I*. Fundació Enciclopèdia Catalana: 1984.
- PAGES, Josep. "Itineraris romànics pels voltants del Montseny I". *Monografies del Montseny* (Viladrau), núm. 31. (2016). p. 155-169.
- PAGES, Josep. "Itineraris romànics pels voltants del Montseny II". *Monografies del Montseny*. (Viladrau), núm. 32. (2017). p. 169-182.
- PAGÈS, Mariano. *Imatges del romànic del Montseny*. Editat i maquetat per l'autor: 2018.
- PARROQUIA DE SANT MARTI DE VILADRAU. Viladrau: 2018. <<https://parroquiadeviladrau.wordpress.com/>> (consulta: setembre 2018).
- PAT.MAP. GENERALITAT DE CATALUNYA. *Església de Sant Cristòfol de Cerdans*. <http://patmapa.gencat.cat/web/guest/patrimoni/arquitectura?articleId=HTTP://GAUDI_ELEMENTARQUITECTO_NIC_26650> 2018. (consulta: juny 2018).
- PATRIMONI. GENERALITAT DE CATALUNYA. Barcelona: 2018. <<http://invarquit.cultura.gencat.cat>> (consulta: juliol 2018).
- PLADEVALL, Antoni (1989). "El monestir de Sant Marçal del Montseny". *Monografies del Montseny*, (Viladrau), núm. 4. (1989). p. 11-38.
- PLADEVALL, Antoni. *El Brull. Un terme entre la Plana de Vic i el Montseny*. Diputació de Barcelona: 1998.
- PLADEVALL, Antoni. *Seva, poble de la plana de Vic portal del Montseny*. Diputació de Barcelona: Diputació de Barcelona: 2001.
- QUARONI, Ludovico. *Proyectar un edificio. Ocho lecciones de arquitectura*. Madrid: Xarait Ediciones: 1980.
- SARRI, Jordi [et al.] «Sant Cristòfol de la Castanya». A: *Catalunya romànica II, Osona I*. Fundació Enciclopèdia Catalana: 1984.
- TOLOSA, Ferran. *Viladrau. Un munt de noms i imatges*. Palma de Mallorca: Taller Gràfic Ramon: 2005.
- VULART, Agustí (2005). "Guerau de Liost, Sant Marçal i Viladrau". *Monografies del Montseny*, (Viladrau), núm. 20. (2005). p. 81-87.